

RAPPORT

VATTENANKNUTNA KULTURMILJÖER VID ENGAHOLMS GODS

LÄNSSTYRELSENS RAPPORTSERIE
ISSN 1103-8209, Meddelande 2015:03

Vi är rättsgaranter, kunskapsförmedlare och samhällsbyggare. Vi jobbar med landsbygdens utveckling.

Rapport, år och nr: 2015/03
Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Engaholms gods
Utgåva: Digitalt
Utgivare: Länsstyrelsen Kronobergs län, 351 86 Växjö.
Dnr: 436-1533-14
Författare/Kontaktperson: Jakob Marktorp, Evelina Ericsson
Omslagsfoto: Ruddammarna vid Engaholm, foto: Jakob Marktorp; Ohs kraftstations interiör, foto: Evelina Ericsson; transformatorstationen vid Engaholm, foto: Evelina Ericsson.
Foto: Om referens ej anges är fotografierna tagna av författarna.
Kartproduktion: Jakob Marktorp.
Layout: Länsstyrelsen i Kronoberg
ISSN: 1103-8209
Länsstyrelsens rapporter: www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/publikationer

FÖRORD

Rapporten har tagits fram av Evelina Ericsson, bebyggelseantikvarie och Jakob Marktorp, landskapsantikvarie vid Länsstyrelsen Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen Skåne inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt* (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet.

Rapporten har tagits fram för öka kunskapen kring kulturmiljöer nära vattendrag. Engaholm har utgjort en av de största godsen i Kronobergs län och går att koppla till flera vattenanknutna kulturmiljöer. För att bevara, använda och utveckla dessa miljöer krävs ökad kunskap och dokumentation av vattnets kulturhistoriska betydelse.

Synpunkter på rapporten har lämnats av:

Anders Koskull, ägare till Engaholms gods.

Heidi Vassi, länsantikvarie, Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Markus Boxe, arkeolog, Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog, Länsstyrelsen Blekinge län.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	3
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	4
INLEDNING	6
Herrgårdsmiljöer och vatten	6
Urval	6
Metod och material	7
Kulturhistorisk värdering.....	7
Rapportens upplägg.....	8
Översiktskarta	9
ENGAHOLM	10
Historik	11
Beskrivning av miljön	14
Kulturhistorisk värdering.....	16
Förslag till kulturmiljöhänsyn	17
Bilder av miljön 2015	18
Historiska dokument, kartor och bilder	21
Kartbilaga.....	22
OHS KVARN & KRAFTSTATION.....	23
Historik	24
Beskrivning av miljön	25
Kulturhistorisk värdering.....	26
Förslag till kulturmiljöhänsyn	27
Bilder av miljön 2015	28

Historiska dokument, Kartor och Bilder	31
Kartbilaga.....	33
LITTERATURFÖRTECKNING	34
Tryckta källor	34
Otryckta källor	34
Internet.....	35
BILAGA 1	36
Kulturhistorisk värdering.....	36

INLEDNING

HERRGÅRDSMILJÖER OCH VATTEN

Herrgårdsmiljöer med arrendegårdar, torp och industrier skildrar vattnets betydelsefulla roll i godsets ekonomi. Vattnet har varit avgörande som kraftkälla för diverse industrier, men även för areella näringar och som statussymbol. Vattenkraftens nyttjande är fortfarande läsbart i kulturlandskapet i form av lämningar och bebyggelsemiljöer. Slott och herrgårdar byggdes ofta vid sjöar och vattendrag där vattnet kunde utgöra ett praktfullt inslag i en park- eller trädgårdsmiljö. Närheten till vatten betydde även att vattenkraft kunde nyttjas för mjöl- och sågkvarnar, pappersbruk, tegelbruk och stampar, med mera.

Vattnet utgjorde den viktigaste energikällan från medeltiden fram till 1800-talet, vilket tydligt speglas i herrgårdsmiljöerna. Ett maktperspektiv kan även appliceras på herrgårdarnas ställning. De stora godsens, så som Engaholm, var dominerande i socknarna och ägde flera gårdar och torp där sågar och kvarnar anlades. Kvarnarna gav inkomster till herrgårdarna och även möjlighet att kontrollera böndernas mjölproduktion. Även andra industrier, så som tegelbruk eller handpappersbruk, återfanns vid de stora godsens.

Ett mindre utforskat ämne är fiskdammar för förvaring och i vissa fall även odling av matfisk vid herrgårdar. Företeelsen spreds från prästgårdar till slott och herresäten under 1600- och 1700-talen. Vattnet har på detta sätt nyttjats för livsmedelsförsörjning både i form av förvaring av matfisk och för malning av spannmål.

Under slutet av 1800-talet började vattenkraftverk att byggas i Sverige, kommunala verk så väl som privata. Anläggandet av privata kraftstationer försåg de stora godsens med elektricitet och fick en betydande roll i såväl landsbygdens som tätorternas elektrifiering. Denna utveckling skildras även vid Engaholm.

URVAL

Inventeringen av miljöerna i denna rapport är baserat på ett urval av vattenanknutna verksamheter inom Engaholms gods. Engaholms dammanläggningar och kanaler ansågs besitta ett högt kulturhistoriskt värde, likaså Ohs kraftstation som har en tydlig koppling till det tidigare fideikommisset, och ansågs därför mest angelägna att dokumentera. Utöver dessa miljöer finns flera kvarn- och såglägen som tidigare tillhört gården, däribland Änganäs kvarn, Lyngså ångsåg, en skvaltkvarn mellan västra och östra hökasjön samt ett tegelbruk. Dessa miljöer har ej inventerats och värderats inom ramen för denna rapport. En dokumentation och värdering av även dessa miljöer kan ge ytterligare information om Engaholm och kvarnarna i de omkringliggande socknarna.

METOD OCH MATERIAL

Metoden har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planering-sunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas i fält. Den kulturhistoriska värderingsmetoden presenteras vidare under följande rubrik *Kulturhistorisk värdering*.

Materialet har bestått av historiska kartor och arkivmaterial. Få historiska kartor finns över Engaholm, då gården inte har skiftats. Kartmaterialet finns i gårdens privata arkiv som består av ett stort och svårorienterat material. Desto fler historiska kartor skildrar godsets alla ägor, och dessa har framförallt gett information om Ohs kvarn och kraftstation. Brandförsäkringar har varit ett givande material som ger en detaljerad beskrivning av gårdens alla byggnader och dess interiörer. Även sekundär litteratur har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Sekundär litteratur och hembygdsföreningar har gett vidare information.

Muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då lite finns dokumenterat kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Den kulturhistoriska värderingen följer en enhetlig värderingsmetod som har utvecklats inom projektet i Blekinge, Kronoberg och Skåne län och appliceras inom samtliga inventeringar av vattenanknutna kulturmiljöer.

Metoden utgår från fem värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde
5. Inget eller mycket lågt kulturhistorisk värde

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna bygger på ett antal kriterier som är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013*, Länsstyrelsen i Kalmar län samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturbistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet* (remissversion).

För en mer utförlig presentation av klasserna och kriterierna se *bilaga 1*.

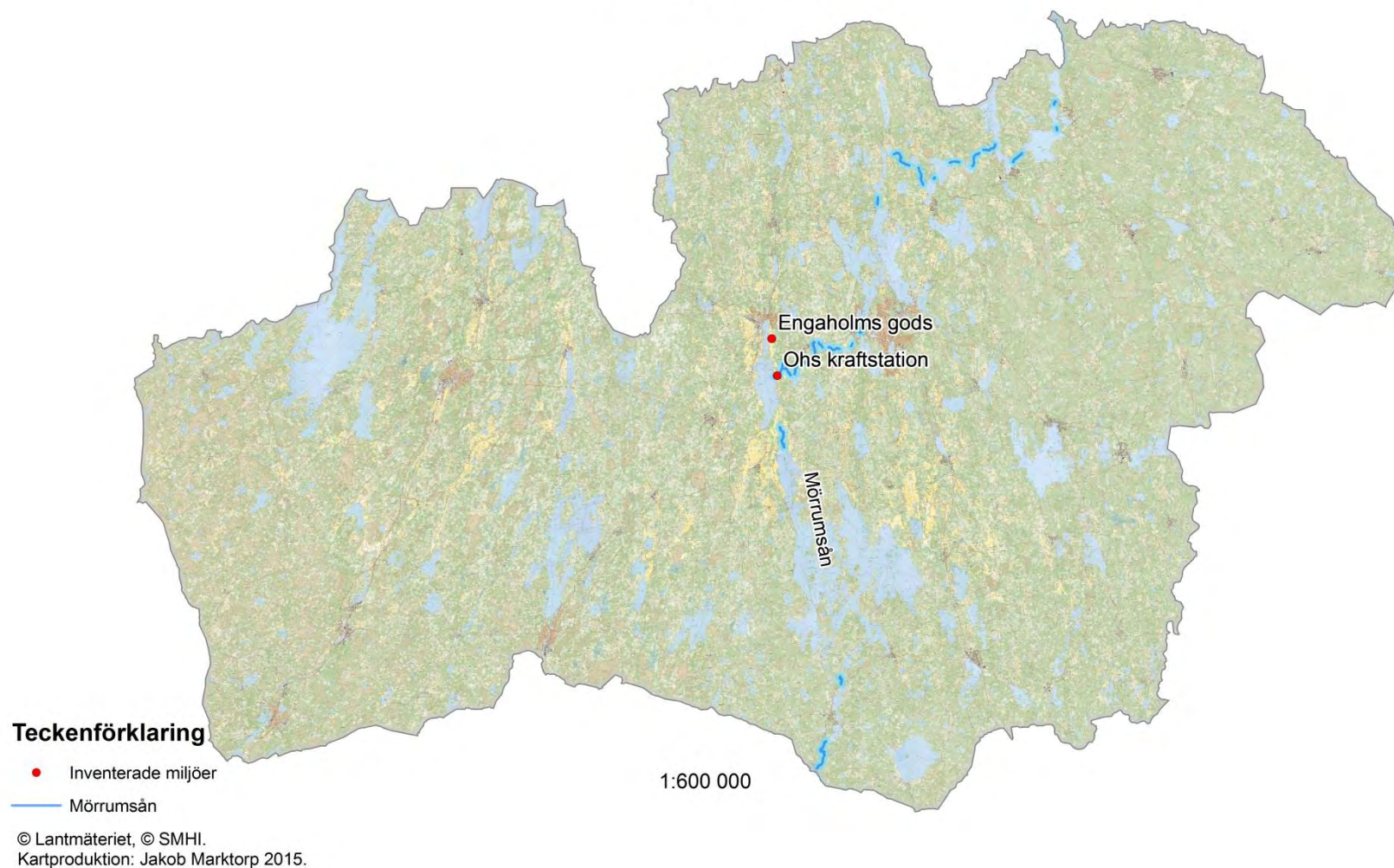
RAPPORTENS UPPLÄGG

Miljöerna beskrivs med en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Miljöerna har även delats in i ett historiskt sammanhang. Därefter följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. En värdebeskrivning följer som utarbetats efter de tidigare nämnda kriterierna. För att signalera ett högt eller mycket högt kulturbistoriskt värde har en röd ram placerats runt miljöbilden. Detta ger en snabb överblick av de mest värdefulla miljöerna.

ÖVERSIKTSKARTA

Vattenanknutna kulturmiljöer vid Engaholms gods Kronobergs län

ENGAHOLM

<i>Kommun, Socken:</i>	Alvesta kommun, Aringsås socken
<i>HLARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Dammar och kanaler 1600-1800-tal, byggnadsbestånden huvudsakligen 1800-tal.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Mycket högt kulturhistoriskt värde.
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Ruddammar, logegrund, transformatorstation, avancerad vattenreglering med flera dämmen och den grävda och stenskodda kanalen.
<i>Kärnvärden:</i>	Herrgårdsmiljö som speglar en bred användning av vattnet för förvaring/odling av matfisk, kvarn- och sågverksamhet. Tydlig koppling till Ohs kraftstation och elektrifieringen av Alvesta.

HISTORIK

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet/fiskdammar

Godset Engaholm bildades under 1700-talets mitt då säteriet Enga slogs ihop med omkringliggande gårdar. De ägor som kom att bilda godset ägdes under 1400- och 1500-talen av släkten Trolle och kom senare att tillhöra medlemmar av släkterna Bååt och Sparre. Under 1600-talet ägdes säteriet Enga av riksrådet Schering Rosenhane. Därefter tillhörde säteriet släkten Cornstjerna. År 1727 förvärvades säteriet av friherre Anders Koskull, som senare blev landshövding. Anders Koskull ägde även gårdarna Lyngåsa och Spåningelanda som vid förvärvet slogs samman med Enga. Fideikommisset Engaholm bildades år 1746 under Anders Koskulls sista levnadsår. Koskulls enda son, Nils Gabriel, avled ung och således gick fideikommisset till dotterns Catarina Charlottas make, ryttmästaren friherre Anders Gustaf Koskull. Fideikommisset avvecklades år 1795 och godset såldes till dåvarande ägares brorson, Anders Johan Koskull.¹ Idag förvaltas gården av dennes son, Anders Koskull.

Två äldre mangårdsbyggnader i trä har funnits. En byggnad brann ned och den andra uppfördes år 1805. Den byggdes i timmerverk i två våningar och vind under tegeltak med en 0,5 meter hög stenfot. I byggnaden fanns fem källare med valv av tegel och golv av cement. Nedervåningen innehöll två förstugor, kök och serveringsrum, ett skafferi och sex boningsrum. Övervåningen bestod av förstuga, badrum och fem boningsrum. Tre rum i byggnaden hade parkettgolv. På vinden fanns år 1919 en elektrisk motor som automatiskt pumpade upp vatten.² 1805-års byggnad är restaurerad och ombyggd till dess nuvarande utseende år 1954-55.³

De flesta av byggnaderna inom egendomen är från 1800-talets andra hälft och det var även under denna period som gården hade sin glansperiod. Fideikommissarie mellan åren 1846 och 1883 var Anders Magnus Koskull vars signatur, A.K., även återfinns på en stor del av byggnaderna inom godset.⁴ A.K.'s initialer återfinns även på den långa och stenskodda kanalen som korsar gårdsområdet; denna är även märkt med året 1879. Troligtvis var det vid samma tid, år 1879, som kanalsystemet förbättrades och fick sitt nuvarande utseende.

Verksamheter som var beroende av vatten som kraftkälla bedrevs på flera platser inom godset. I Rosenbergs geografiska lexikon beskrivs fideikommisset Engaholms ägor som det såg ut under 1870-talet. De vattenkraftsdrivna verksamheter som omnämns var: Engaholms tegelbruk, en kvarn och såg i Eganäs, Lyngsås

---

¹ Nils Segerstråle, *Svenska fideikommiss*, AWE/Geber, Stockholm, 1981, s. 70.

² Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 51003, 1919, s. 23

³ Segerstråle 1981, s. 70.

⁴ Segerstråle 1981, s. 70.

ångsåg samt Ohs kvarn och såg.⁵ Vid Engaholms säteri fanns en kvarn för husbehov som övergavs vid 1800-talets andra hälft och år 1883 konstaterades att kvarnen ej längre var brukbar.⁶

I samband med att en brandförsäkring upprättades år 1869 över Engaholm beskrevs ägorerna med omnejd, vilket ger ytterligare information om de vattenkraftsdrivna verksamheterna på gården. Engaholm bestod vid den här tiden av två mantal med god vattentillgång med närhet till sjön Salen. I brandförsäkringsförrättningen beskrivs kanalsystemet med de anlagda dammarna, vilka försågs med vatten från Lillsjön.

Bland säteriets byggnader fanns en logbyggnad uppförd år 1868 i två våningar med grundmur i sten. Yttermurarna var 4 fot (ca 1,4 m) tjocka av tuktad granit. Sidorna uppmätte en längd av 240 fot (ca 72 m) och en bredd av 60 fot (ca 18 m). Hela byggnaden var täckt med vitriolinpregnerat spåntak. Elva av fönstren hade glas i träbågar och foder om ca 6 fot (ca 1,8 m) höga och 4 fot (ca 1,2 m) breda med beslag och galler av järn. Tre fönster hade glas i träbågar i tegelmurad ram. Ytterligare åtta fönster fanns med glas i träbågar utan foder med mellanväggar och botten i trä. Till logebyggnaden fanns tre utkörbroar med räcken av trä.⁷

Den första våningen var indelad i fyra sädeslador, två vagnbodas, hackelseverksrum samt loge med tröskverk som drevs av vatten. Vattenrännan anlades för att alltid förse de vattendrivna verken med energi. Rännan var 280 fot lång (ca 84 m), 3,4 fot (ca 1 m) bred och 4 fot hög (ca 1,2 m). Det övre våningsplanet var uppfört i trä av stolpar och stående bräder samt golv och körgångar av plank. Andra våningen utgjordes av vagnbod, benstamp och cirkelsåg samt utväxlingsverk för tröskverk. Vidare fanns ett förvaringsrum för redskap.⁸

År 1899 byggdes en kraftstation vid Ohs kvarn för att producera elektricitet till Engaholms gods och Alvesta (se vidare *Ohs kvarn och kraftstation*). I samband med elektrifieringen installerades elektriska motorer i flera av gårdens byggnader. Exempelvis till smedjebyggnaden; som beskrivs i en brandförsäkringsförrättning från år 1919. Där framgår att smedje- och verkstadsbyggnaden var uppförd år 1876 i gråstensgrund med timmerväggar under tegeltak. Vidare hade smedjan jordgolv och slöjdstugan stengolv. I slöjdstugan fanns två slöjdbänkar och en

---

⁵ Carl Martin Rosenberg, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, A.V. Carlsons förlag, Stockholm, 1882, s. 368.

⁶ Kennedy Andersson, ”Gamla vattendrivna såg- och tillmjölskvarnar och dess vattendrag uti Aringsås-Lekaryd-Härlöv-Moheda-Öhr/Ormsberga socknar”, *Värendbygder*, Norra Allbo hembygdsförening, Alvesta, 2005, s. 48.

⁷ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 23412, 1869, s. 68-70.

⁸ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 23412, 1869, s. 68-70.

kolbox. Det fanns även en murstock med smideshård samt en elektrisk fläkt, en bormaskin och en bandsåg, vilka drevs av axelledningar till en elektrisk motor.⁹

Ägorna sträckte sig under 1900-talets början över sex socknar, Blädinge, Aringsås, Moheda, Kvenneberga och Öja socken. År 1904 beskrevs godset i verket *Småländska fideikommiss*. I verket nämns återigen de vattenfyllda, stenskodda kanalerna som ligger inom fastigheten. Vid logen hade en turbin ersatt det tidigare vattenhjulet och drev en cirkelsåg, spånhyvel, tröskverk, benstamp och hackelsemaskin.¹⁰ Efter att verksamheten vid sågen avvecklades revs logen under 1900-talets andra hälft.

Utöver nyttjandet av vattenkraft för såg- och kvarnverksamhet användes även vattnet för förvaring och olding av matfisk. Ruddammar anlades ofta i parker där fisken odlades som matfisk, antingen för egen livsmedelsförsörjning eller för försäljning. Ruddammar förekom redan under senmedeltiden men under 1600-talet spred sig fiskdammar snabbt och de anlades vid flera slott och härresäten. Utöver renodlade fiskdammar för livsmedel kunde även ruddammarna utgöra ett inslag i tidens barockparker. Under 1700-talets första hälft var dammar för odling och förvaring av fisk vanligt förekommande vid herrgårdar i södra och mellersta Sverige.¹¹ Dammarna vid Engaholm omnämns år 1749 i Linnés *Skånska resa* där det beskrivs att ”karp och rudor woro planterade i dammarna”.¹² Andra ruddammssystem fanns bl.a. vid Ekolsundsslott i Enköpings kommun. Dessa återges första gången år 1688 i en geometrisk avmätning (historisk karta 2).¹³

Rudan lämpade sig väl för klimatet i norra Europa när fiskdammkulturen nådde trakterna under senmedeltiden. Odling av karp däremot var betydligt svårare och förekom inte alls under senmedeltid. Under tidigmodern tid gjordes försök att introducera arten, utan större framgång. Linné nämner att karp odlades vid några skånska gods under 1700-talets mitt, men enligt Madeleine Bonow och Ingvar Svanberg som har forskat i ämnet var karpodlingens framgångar tveksamma.¹⁴ Vid Engaholm dominerades fiskodlingen således, med högsta sannolikhet, av rudor snarare än karp. Företeelsen minskade under 1700-talets andra hälft och under första delen av 1800-talets fanns det få bevarade ruddammar.¹⁵

---

⁹ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 51003, 1919, s. 24.

¹⁰ Erik Åkerhielm, *Småländska fideikommiss: herrgårdsskildringar och sägner : med 47 illustrationer*, Norstedt, Stockholm, 1904.

¹¹ Madeleine Bonow & Ingvar Svanberg, ”Rudor finnas överflödigt: Fiskdammar vid Svenska prästgårdar på 1600- och 1700-talen”, I: *Saga och sed: Kungl. Gustav Adolfs akademins årsbok : annales Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi*, Kungl. Gustav Adolfs akademien, Uppsala, Årgång: 2013, S. 111.

¹² Carl von Linné, *Skånska Resa*, 1749, http://ddss.nu/Linne/Skanska_resa/Sid_031d.html, s. 31, 2015-03-20.

¹³ Lantmäteristyrelsens arkiv, Husby-Sjutolfts socken Ekholmssunds eller Ekolsund nr1, 1688, s.2.

¹⁴ Bonow & Svanberg 2013, s. 116.

¹⁵ Bonow & Svanberg 2013, s. 128.

En karta från 1859 visar två större dammar norr om de avlånga ruddammarna invid herrgårdsbyggnaden (historisk karta 1). Olika typer av fiskdammar användes för förvaring och odling av fisk. I en text från 1768 beskrivs fiskodlingens principer och *plantéer-dammar* (för odling) och *sump-dammar* (för förvaring) nämns.¹⁶ Det är möjligt att de större dammarna anlades för odling av rudor och att de avlånga dammarna användes för förvaring. Dammarna var ofta förbundna med varandra, vilket även är synligt vid Engaholm där de två bevarade ruddammarna är förbundna genom kanalsystemet. Dammarna skulle även kunna tömmas för att flytta fisken och för att få upp den när den skulle konsumeras.

Antingen anlades ruddammarna vid Engaholm under 1600-talet då de spreds till herrgårdsmiljöer och slott. En annan möjlig teori till ruddammarnas tillkomst är då den Koskullska släkten förvärvade säteriet år 1727. Möjligtvis väcktes idéer om att anlägga ruddammar då Anders Koskull tjänstgjorde i det stora nordiska kriget under Karl XII:s fälttåg i Narva år 1700 och händelserna i Turkiet 1707-1713. Rudor var en vanlig matfisk i Turkiet, och Koskull kan ha fört med sig fiskdammarnas principer till Engaholm.

När fiskdammarna vid de högre ståndsmiljöerna började förlora sin funktion mot 1700-talets slut. Fiskodlingen var inte ekonomisk hållbar och gav lite avkastning. Många av de tidigare fiskdammarna omvandlades till estetiska inslag i parkmiljöer, och vissa omvandlades till svandammar.¹⁷ Vid Engaholms dammar finns trappor som leder ned till dammen, vilket indikerar att dammarna kan ha nyttjats som svandammar vid ett senare skede när fiskodlingen övergavs.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Miljösammanhang: herrgårdsmiljö

Engaholm ligger beläget vid sjön Salens östra sida, söder om Alvesta (bild 1). Genom godset går den långa stenskodda kanalen som beskrivs i Linnés reseskildring (bild 2). De bevarade rudammarna vid Engaholm är grävda och stenskodda strax öster om mangårdsbyggnaden. Den västra dammen (bild 3) är cirka 70 meter lång och den östra (bild 4 & 5) något längre, cirka 100 meter lång. Stenen vid dammkanterna är huggen och blocken är cirka 0,2-0,5 meter stora. Stenskoningen är i behov av reparation då några stenar ramlat ned i dammet.

Trappor finns vid båda dammarnas kortsidor i sydväst (bild 6). Den östra dammen har även en trappa ned till vattnet, i mitten av den västra långkanten.

---

¹⁶ Madeleine Bonow & Ingvar Svanberg, "Our nation should give more Thought to This Practice: Historical Pond-Breeding of Cyprinids in Sweden and Finland", *Historical Aquaculture in the Baltic Rim*, Madeleine Bonow, Håkan Olsen & Ingvar Svanberg (red.), s. 109-110. [publicerat bokmanus].

¹⁷ Bonow & Svanberg, s. 115, [publicerat bokmanus].

Dessa trappor är troligtvis ett senare inslag i miljön. Möjligtvis vittnar de om att dammarna även fungerat som svandammar.

Vid vardera damm finns en stenvalvsbro som korsar dammens mitt (bild 7). Dessa är tillkomna samtidigt som dammarna, troligtvis under 1600- eller 1700-talet. Ytterligare en plattbro i sten finns vid kanalen som leder till den östra dammen. Denna renoverades 2011 då bron var i dåligt skick. Kanalsystemet mynnar i den östra dammen som i sin tur försörjer den västra med vatten. Förbindelsen mellan dammarna är underjordisk.

I de nordöstra kortsidorna av vardera damm finns rester efter luckanordningar vid ett fall om ca 1 meter. Luckorna är idag utrivna, men betongfundament finns fortfarande bevarade (bild 8). Nedströms vardera damm rinner vattnet i två kanaler och möter sedan varandra efter cirka femtio meter.

Läget för de större dammarna norr om de mindre ruddammarna som syns på kartan från 1859 (historisk karta 1) besöktes inte vid inventeringstillfället. Dammarna är idag torrlagda och området används som åkermark och det är mycket tveksamt om några synliga spår finns kvar idag.

Uppströms kanalerna finns en damm som kallas kvarndammen (bild 9). Namnet indikerar att det tidigare funnits en kvarn på platsen. Det finns dock inga synliga spår efter någon kvarnbyggnad. Idag är dammen stenskodd och en byggnad från 1900-talet står mellan kanalen och ett utskov. Det har tidigare suttit sättluckor vid kanalen och utskovet, men de är utrivna. Dammen är troligtvis ombyggd i samband med att kanalsystemet anlades till utväxlingsverket vid log- och sågbyggnaden. Det fanns dock ett kanalsystem även under 1700-talet, då Linné besökte platsen. En möjlig teori är att en äldre kvarn kan ha legat på samma plats som log- och sågbyggnaden uppfördes under 1800-talet. Uppströms kvarndammen finns en större damm som anlades vid 1900-talets mitt.

Den långa stenskodda kanalen börjar vid Lillsjön (bild 10). Lillsjön dämms upp genom en invallningsdamm i packad jord och en gravitationsdamm i betong och tuktad granit – troligtvis med jordkärna. Dammybyggnaden har ett utskov i vilken en sluss finns som tidigare reglerades med två mindre luckor till intaget och en mindre spettlucka till utskovet (bild 11). Den sistnämnda luckan är i stål med ståndare och gåtar i trä. Dammybyggnaden vid Lillsjön är sannolikt uppförd i samband med att kanaliseringen till loge- och sågbyggnaden anlades år 1868. Kanaliseringen nedströms dammybyggnaden byggdes år 1879 av Anders Koskull och sammanlänkades då troligtvis till det kanalsystem Linné omnämnde år 1749.

Det är sannolikt att det dessförinnan fanns en dammybyggnad på samma plats vilken reglerade vattentillförseln till ruddammarna. Invallningen av Lillsjön bör därmed härröra från minst början av 1700-talet. Dammvallen är påbyggd och

betongförstärkt och utskovet ombyggt under 1800-talets slut/1900-talets början. Konstruktionen med slussystem och liten lucka är dock anpassad för den äldre verksamheten genom att ge möjlighet att portionera en lagom mängd vatten genom kanaliseringen vidare till logebyggnaden och ruddammarna. Dammbyggnadens konstruktion är troligtvis även anpassad till att inte släppa igenom andra fiskarter till ruddammarna.

Dammbyggnaden är idag i dåligt skick och håller på att brista vilket skulle översvämma delar av godsmiljön. Träd på dammvallen har vuxit sig stora vilket orsakat rotsprängning. För att inför framtida generationer bevara kulturmiljön krävs upprustning och kontinuerlig skötsel av dammbyggnaden.

En stengrund vittnar om den rivna logens tidigare läge (bild 12). Den stenskodda kanalen går nedströms kvarndammen till sågen och relationen mellan vattnet och byggnadsgrunden är fortfarande tydlig. Den kallmurade grunden är cirka 15 x 50 m.

Smedjan, som står nordväst om logegrunden är uppförd med en hög grund av murad gråsten och sadeltak (bild 13). Gavelrösten är klädda med röd locklistpanel. Interiört finns endast drivhjul i taket bevarade som vittnar om den tidigare elmotorn på andra våningen (bild 14).

Transformatorstationen i rött tegel står placerad på en mindre kulle, väl synlig i landskapet (bild 15). Byggnaden är liten i storleken men utformad med arkitektonisk omsorg. Sadeltaket har trappgavel och fönster och port är spetsbågiga. Fönstren är spröjsade med t-post. Transformatorstationen visar på ett tydligt samband till Ohs kraftstation, och försåg tidigare hela gården med elektricitet.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Byggnadsbeståndet

Av loge- och sågverksbyggnaden från 1868 finns idag endast grunden bevarad. Platsen vittnar dock om ett avancerat sätt att nyttja vattenkraft där vattnet leddes genom de långa kanalerna förbi logen. Byggnadens flerfunktionella betydelse visar på en bred användning av vattenkraften. Den välbevarade transformatorstationen vittnar om den tidiga elektrifieringen av gården och den omkringliggande bebyggelsen.

Dammen och vattenvägarna

Metoder för vattenkraftsutvinningens modernisering under 1800-talet och elektrifiering under 1900-talet nyttjades tidigt i Engaholm vilket gör den välbevarade miljön representativ i sitt slag. Vattenvägarna är tydliga och avancerade, i synnerhet den långa och stenskodda kanalen som börjar vid Lillsjön och sedan fortsätter genom gården. Ruddammarna är välbevarade och

imponerande till storleken. Dammarna och kanalerna vittnar om hur närheten till vattnet inte endast nyttjades för vattenkraft utan även för odling av matfisk.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Dammarna och vattenvägarna vid Engaholms säteri är unika i sitt slag. Avancerade konstruktioner från olika tidsepoker vittnar om vattnets betydelse som kraftkälla, men även för matförsörjning och som statussymbol i en sammanhållen och tydligt läsbar herrgårdsmiljö. Trots att såväl kvarnbyggnaden som logen är försvunna idag är miljön komplex med flera årsringar, från 1700-talets ruddammar till 1900-talets transformatorstation.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Inga vattenvårdsåtgärder är idag aktuella vid Engaholms gods. Lämningsar efter äldre fiskodlingar är sällsynta och det saknas heltäckande kulturhistorisk kunskap om dessa miljöer. Ruddamarna och kanalsystemet vid Engaholm utgör ett tydligt inslag i helhetsmiljön och bör således bevaras intakta vid eventuella åtgärder. Dämnet uppströms kanalen, vid Lillsjön, är i behov av restaurering för att inte brista och riskera skada på kulturmiljön. Även lämningen efter logen är viktig för helhetsmiljön och relationen mellan vattnet och lämningarna bör bevaras.

BILDER AV MILJÖN 2015

Den västra
ruddammens
läge

Bild 1. Herrgårdsbyggnaden vid Engaholm. Framför syns en spegeldamm. Ruddammarna finns till vänster i bild.

Bild 2. Den stenskodda kanalen rinner genom gården.

Bild 3. Den västra ruddammen sedd norrifrån.

Bild 4. Den östra ruddammen.

Bild 5. Den östra ruddammen sedd norrifrån.

Bild 5. En trappa vid dammen.

Bild 7. Stenvalsbro vid dammen.

Bild 8. Rester efter de utrivna luckorna vid rud-dammarna.

Bild 9. Den så kallade kvarndammen.

Bild 10. Den långa kanalen vid lillsjön.

Bild 11. Dambyggnaden vid Lillsjön.

Bild 12. Logegrunden.

Bild 13. Smedjan.

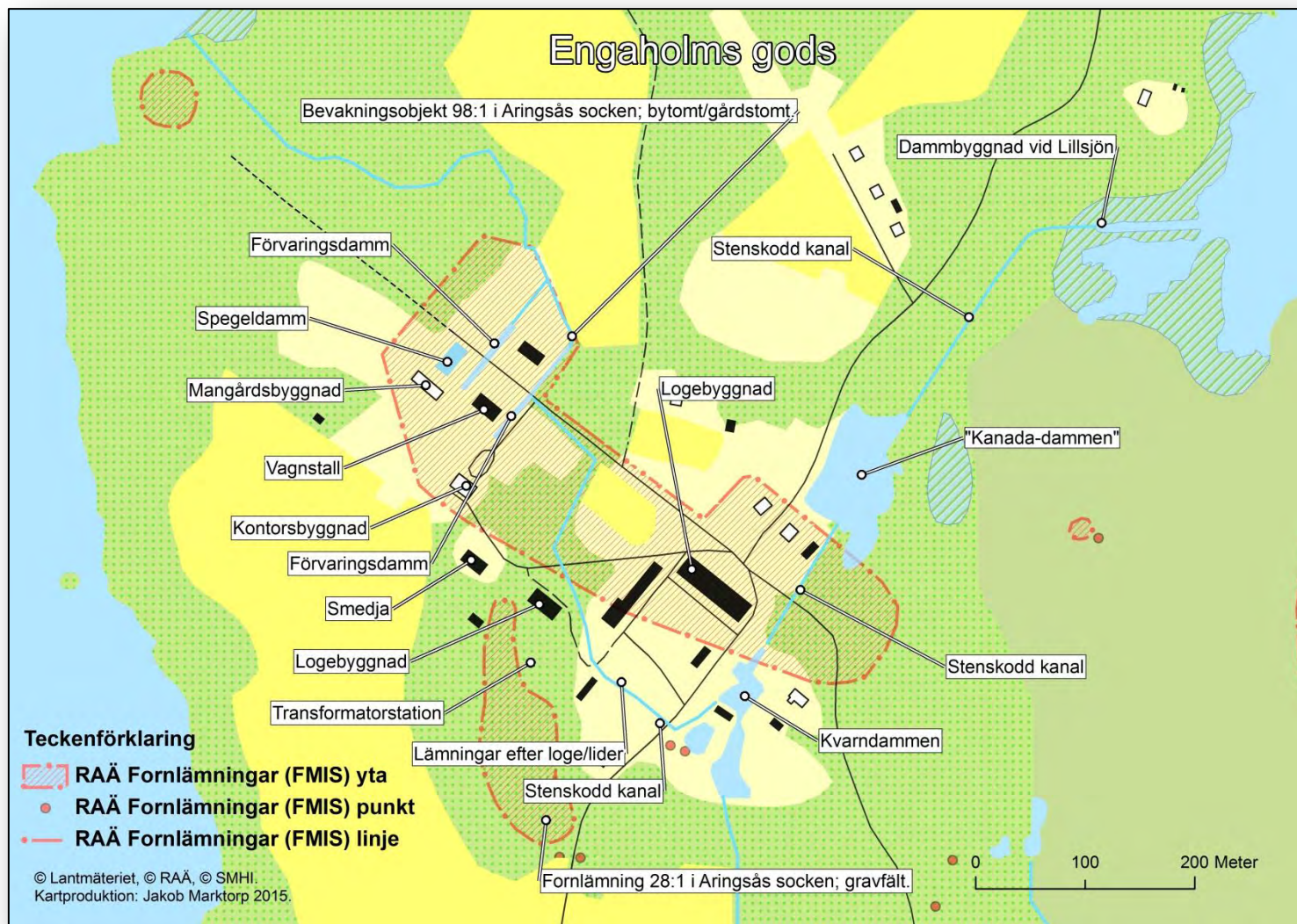
Bild 14. Drivhjul i taket i smedjan.

Bild 15. Transformatorstationen i tegel.

KARTBILAGA

OHS KVARN & KRAFTSTATION

<i>Kommun, Socken:</i>	Alvesta kommun, Öja socken
<i>HARO:</i>	86 Mörrumsån
<i>Byggår:</i>	Kvarn 1800-tal och kraftstation år 1899.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, PBL och MB.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kraftstationens exteriör och interiör, den stenskodda utloppskanalen, kvarnbyggnadens exteriör, den torrlagda hjulgraven, dammen med vattenspegel.
<i>Kärnvärden:</i>	En tydlig kraftverksmiljö från sekelskiftet 1900. Vittnar om elektrifieringen av Alvesta och de tidiga privata vattenkraftverken.

HISTORIK

Historiskt sammanhang: kvarn- och sågverksamhet/kraftproduktion

Ohs kvarn var en av de första kvarnarna i socknen och har tillhört gården Enga, som senare blev Engaholm. Kvarnen finns utritad på en karta från 1747 men troligtvis har en kvarn funnits på platsen redan tidigare (historisk karta 1).

Kvarn- och sågbyggnaden beskrivs i en brandförsäkring år 1897, innan kraftstationen byggdes på platsen (se historiskt dokument 1). Kvarnen är byggd 1888 i två våningar, i försärkingen beskrivs den höga murade gråstensgrunden, den andra våningen i timmer och taket som då var täckt med spån. Sågbyggnaden, som idag är riven, byggdes år 1860. Byggnaden var byggd på gråstensgrund, med ”överbyggnad av stolpar och bräder” under spåntak. I den nedre våningen fanns fanns utväxlingar, axelledningar, remskivor, en kapsåg och en spånhyvel. I den övre våningen stod en ramsåg. Hjulhuset fanns på byggnadens norra sida, där det fanns ”ett större vattenhjul för bröstfall samt vattenränna 10 meter lång av plank med värband av ek”.¹⁸

Ohs kraftstation uppfördes år 1899 av Engaholms godsägare Anders Ivar Koskull, vars initialer ”A.I.K.” även återfinns i stengrunden med byggnadsåret. En brandförsäkring från år 1906 visar hur miljön har förändrats sedan 1897 (historiskt dokument 2), då sågen revs och kraftstationen byggdes. Kraftstationen uppfördes på en hög grund av granit, i timmer under ett tegeltak.¹⁹ Vid den här tiden försåg kraftstationen hela Engaholms gods och Alvesta med elektricitet. Ytterligare en brandförsäkring upprättades år 1910 då en ny turbin och generator installerades (Generator 3, Hugo). I maskinrummet fanns år 1910 bland annat en växelgenerator på 155 hästkrafter, en likströmgenerator, en turbinregulator, och två tachometrar till turbinerna.²⁰

Kvarnen tillbyggdes år 1930 med ytterligare en våning och ett nytt kvarnverk installerades. Elektrisk kraft och belysning fanns i kvarnen från den intilliggande kraftstationen. Kvarnverket drevs av 1 motor om 28 hkr, bestod av två par stenar och fullständigt rensverk. Kvarnen arrenderas av Ohs gård och Gämla och ägdes under 1940-talet av Alvesta Elektricitetsverk. Kvarnen sysselsatte en person.²¹

År 1924 tillhörde Ohs kraftstion distributionsområde *Ängaholm nr 19*. Vidare framgår att Engaholms eltricitetsverk hade ett distributionsnät för 6000/380 volt utdraget från Ohs kraftstation.²² Mellan åren 1917-1945 var kraftstationen

---

¹⁸ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 32499, 1897, s. 304.

¹⁹ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 38122, 1906, s. 128.

²⁰ Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 41086, 1910, s. 247.

²¹ Jacob Winning, *Svenska kvarnar*, 1940, s. 268.

²² SOU Jordbruksdepartementet 1924:47, *Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Kronobergs län*, 1924, s.20.

bemannad av tre maskinister som arbetade i treskift. Åren 1945-1949 tjänstgjorde fyra maskinister, från kl. 6 på morgonen till kl. 22 på kvällen. Under 1950-talets mitt var kraftstationen och maskinistbostaden i behov av upprustning och en modernisering av anläggningen genomfördes. Efter upprustningen behövde endast en maskinist tillgodose kraftstationen under några timmar per dag.²³

Ytterligare en upprustning och uppdatering av kraftstationen gjordes i slutet av 1990-talet där utrustningen och lokalen moderniserades och samtliga generatorer omlindades.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Miljösammanhang: kraftverksmiljö

Ohs kraftstation är belägen invid Helge å precis innan mynningen i sjön Salen. Dammbyggnaden utgörs av en gravitationsdamm uppförd i murad granit med: betongförstärkningar (bild 1). Det finns fem utskov och tre kraftverksintag samt ett plomberat intag till den äldre hjulgraven. Det västra utskovet (nr 1.) är ämnat för reglering av vattenståndet och har nedom dammvallen ett skibord i tuktad granit. Denna regleras med en automatisk lucka i stål. Nästa utskov (nr 2) regleras med tre spettluckor med stålram och ståndare i trä. Utskovet därefter (nr 3) regleras med två spettluckor med stålram och ståndare i trä samt en automatisk lucka i stål. Det fjärde utskovet (nr. 4) regleras med fem spettluckor med ram av stål och ståndare i trä (bild 2).

Det femte utskovet är intill kraftverksbyggnaden och reglerar en äldre kammarrappa för laxfisk i sten (bild 3). Detta regleras med en spettlucka med gåtar i stål och ståndare i trä. Framför de tre intagen till kraftverket sitter först ett grovgaller sedan ett fingaller som rensas med en mekanisk rensmaskin. Vattenregleringssystemet var inte synligt vid inventeringsbesöket men troligtvis sker regleringen med tre automatiska segmentluckor till respektive turbinrum.

Kraftverksbyggnaden är uppförd år 1899 i regelstomme på murad stengrund under ett sadeltak med tegelpannor men har renoverats under 1950-talet (bild 4 & 5). Numera är fasaden klädd med eternit. Interören är välbevarad med ett schakrutigt klinkergolv (bild 6 & 7). I kraftstationen är tre turbiner installerade; två kaplan och en francis, till vilka tre generatorer är anslutna. Generator 1 kallas ”Märta”, Generator 2 ”Felicia” och generator 3 ”Hugo”. Ett äldre fasningsinstrument med synkronoskop finns bevarat. Det elektriska instrumentet jämför fasvinklarna i spänning och frekvens (bild 8).

---

²³ Andersson 2005, s. 58.

Generator 1 (Märta) är yngst av de tre generatorerna. Den är en tre-fas generator med 300 hkr av modell GS 115/16, nr 338266 och är tillverkad av Elektromekano i Helsingborg år 1943, omlindad år 1998. Kaplan propellerturbin.

Generator 2 (Felicia) är av modell GSA139, nr 725326 (2229) och är tillverkad av Verkstaden i Kristinehamn AB år 1935, omlindad år 1998. Kaplanturbin.

Generator 3 (Hugo) är äldst av de tre generatorerna. Den är av modell VS 21127.5, nr 23110 och är tillverkad av Allmänna Svenska Elektriska AB i Västerås år 1909, omlindad år 1999. Generatoren har en effekt av 155 hkr och är samma generator som omnämns i brandförsäkringen år 1910. Francisturbin.

Nordväst om kraftstationen ligger den äldre kvarnbyggnaden (bild 9 & 10). Denna är uppförd i murad stengrund med regelstomme. Kvarnbyggnaden är ombyggd 1910 till sitt nuvarande utseende i två våningar och inredd vind. Fasaden är klädd med locklistpanel målad med faluröd slamfärg. Sadeltaket, som tidigare var ett spåntak, är nu täckt med tegel. Kvarnbyggnaden har tio spröjsade tvåluftsfönster med vitmålade fönsteromfattningar. Även dörrömfattningarna är vitmålade. Två axelintag i grunden har murats igen i den äldre hjulgraven som finns mellan kvarnbyggnaden och kraftstationen. Hjulgraven är murad i tuktad gråsten (bild 11). Det tidigare utloppet och hjulgraven är nu torrlagt då luckorna är borttagna och intagen plomberade, vilket sannolikt gjordes då den nya kraftstationen uppfördes. I samband med anläggandet av kraftverket har utloppskanalen troligtvis breddats.

Intill kraftstationen ligger även ett bostadshus från ca 1910-20-tal, numera ombyggt, som tidigare utgjorde bostad till personalen vid kraftstationen (bild 12).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kraftstationen och kvarnen

Byggnaden är reoverad under 1950-talet då fasaden kläddes med eternit, och under 1990-talet skedde en upprustning av maskinutrustningen och lokalen. Trots senare reoveringar finns mycket bevarat såväl exteriört som interiört av kraftstationen. Generatoren från 1909 finns bevarad och är fortfarande i drift. Kraftstationen är fortfarande i drift vilket bidrar till den historiska förståelsen.

Kvarnens läge invid vattnet och kraftstationen vittnar om ett mångsidigt nyttjande av vattenkraft för malning av spannmål och kraftproduktion. Kvarnen är välbevarad exteriört men interiört finns ingenting av utrustningen bevarad. Byggnaden är även i behov av upprustning då golvet i nedervåningen är i dåligt skick.

Dammen och vattenvägarna

Relationen mellan dammen och kraftstationen såväl som den tidigare kvarnen är tydlig, och vattenspegeln är viktig för miljön. Fallet är påfallande och vittnar om de topografiska förutsättningarna på platsen, som nyttjats för vattenkraft åtminstone sedan 1700-talet. Hjulgraven är numera torrlagd men vittnar om övergången från vattenhjul till turbindrift.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är tydligt läsbar och går att koppla till Engaholms tidigare starka ställning i bygden. Kraftstationen vittnar även om elektrifieringen av Alvesta och de privata kraftverkens tidiga utveckling.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Vid åtgärder bör hänsyn tas till kvarnen och kraftstationens tydliga relation till vattnet, vattenspegeln samt det markanta fallet. Ur kulturmiljösynpunkt rekommenderas att läget för den redan befintliga, men icke fungerande, fisktrappan används vid anläggandet av en ny faunapassage för att undvika ytterligare ingrepp i kulturmiljön.

BILDER AV MILJÖN 2015

Bild 1. Ohs kraftstation till höger i bild och dammen med dammbyggnad till vänster.

Bild 2. Utskoven vid Ohs kraftstation.

Bild 3. En äldre fisktrappa.

Bild 4. Kraftstationen.

Bild 5. Kraftstationen.

Bild 6. Interiören. Hugo förgrunden, Felicia i mitten, och Märta i bakgrunden.

Bild 7. Välbeverad interiör i Ohs kraftstation.

Bild 8. Bevarat fasningsinstrument.

Bild 9. Kvarnbyggnaden med kraftstationen t.v. i bild.

Bild 10. Kvarnbyggnaden.

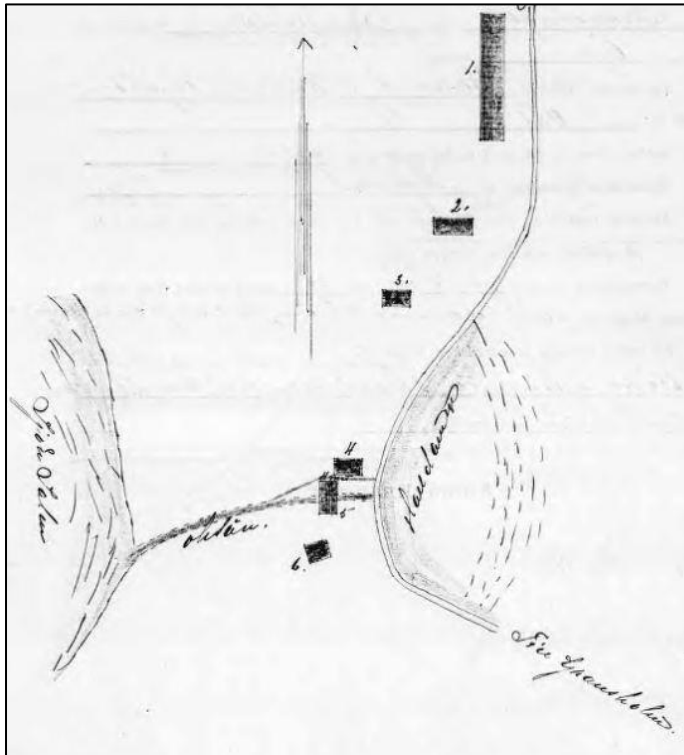

Bild 11. Den forrlagda hjulgraven vid kvarnen.

Bild 12. Den ombyggda före detta maskinistbostaden.

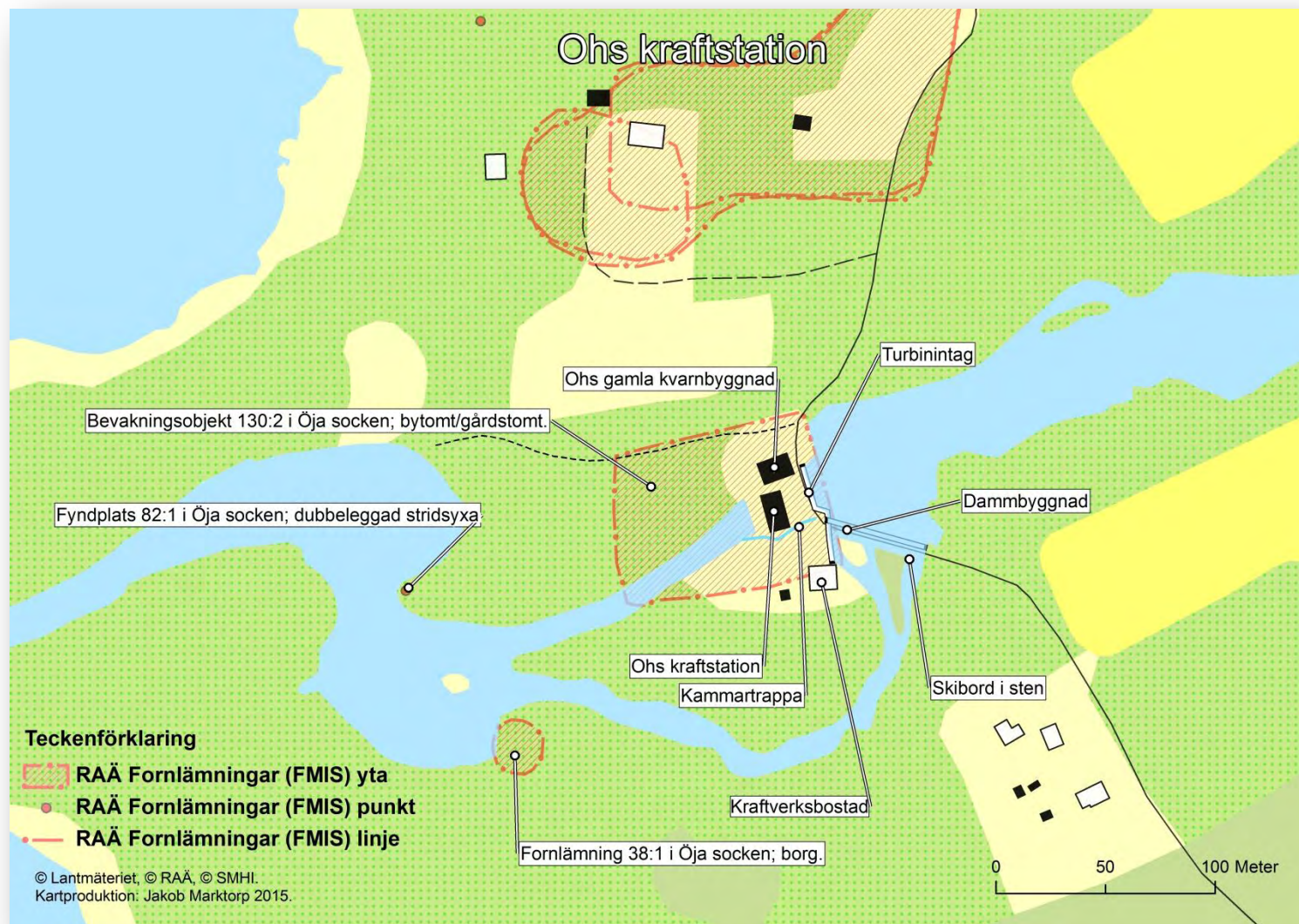
Kartebeskrifning.

1. Sågbygd m. m. 1 i denna byggnad ett ställe					
2. Vårdhus	2	1	1	1	1
3. Stenövertillbehör	3	1	1	1	1
4. Kvarn	4	1	1	1	1
5. Elektricitetsverk	5	1	1	1	1
6. Rikshälsobesvär	6	1	1	1	1

Historiskt dokument 2. Brandförsäkring från 1906. På kartan syns hur sågbyggnaden och rivits och kraftstationen (nr. 5) är byggd intill kvarnen (nr. 4). Brandförsäkringsverket, 1906.

KARTBILAGA

LITTERATURFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR

Andersson, Kennedy, ”Gamla vattendrivna såg- och tillmjölskvarnar och dess vattendrag uti Aringsås-Lekaryd-Härlöv-Moheda-Öhr/Ormsberga socknar”, *Värendshygder*, Norra Allbo hembygdsförening, Alvesta, 2005.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar, ”Rudor finnas överflödigt: Fiskdammar vid Svenska prästgårdar på 1600- och 1700-talen”, I: *Saga och sed: Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok : annales Academiae Regiae Gustavi Adolphi*, Kungl. Gustav Adolfs akademien, Uppsala, Årgång: 2013.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar, “Our nation should give more Thought to This Practice: Historical Pond-Breeding of Cyprinids in Sweden and Finland”, *Historical Aquaculture in the Baltic Rim*, Bonow, Madeleine, Olsen, Håkan & Svanberg, Ingvar (red.) [publicerat bokmanus].

Rosenberg, Carl Martin, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, A.V. Carlsons förlag, Stockholm, 1882

Segestråle, Nils, *Svenska fideikommiss*, AWE/Geber, Stockholm, 1981.

SOU Jordbruksdepartementet 1924:47, *Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Kronobergs län*, 1924.

Åkerhielm, Erik, *Småländska fideikommiss: herrgårdsskildringar och sägner : med 47 illustrationer*, Norstedt, Stockholm, 1904

OTRYCKTA KÄLLOR

Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 23412, 1869, s. 68-70.

Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 32499, 1897, s. 300-305.

Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 38122, 1906, s. 125-128.

Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 41086, 1910, s. 245-248.

Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 51003, 1919, s. 24.

Engaholms gårdsarkiv, karta över ägor till säteriet Engaholm, 1859.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Husby-Sjutolfts socken Ekholmssunds eller Ekolsund nr1, 1688. Aktbeteckning: A15.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Sjön Salen 1749, Blädinge socken, aktbeteckning: F13-1:1.

INTERNET

Carl von Linné, *Skånska Resa*, 1749, http://ddss.nu/Linne/Skanska_resa/Sid_031d.html, s. 31, 2015-03-20.

BILAGA 1

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden/kraftstationen, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

Vid *inget eller mycket lågt kulturhistoriskt värde* bedöms miljöerna i dagsläget ha ett väldigt lågt eller obefintligt kulturhistoriskt värde. En sådan klassning görs vid miljöer där inslagen är så pass moderna att en kulturhistorisk värdebedömning är svår. Observera att en sådan klassning kan komma att förändras i framtiden. Värdeklassningen görs även där samtliga spår av den tidigare verksamheten är borta och den kulturhistoriska kontexten är helt raderad.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden/kraftverket med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet utifrån ett antal kriterier som beskrivs nedan. Ambitionen har varit

att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden/ kraftstationen med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön kring kvarnen/ kraftstationen

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar.

Ytterligare aspekter

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett förslag till kulturmiljöhänsyn har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

